

Гофман М. О.,

кандидат економічних наук, доцент

Університет «КРОК», м. Київ, Україна,

e-mail: MiroslavaG@krok.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3977-7584>

Каменських К.Д.,

e-mail: KamenskykhKD@krok.edu.ua

студентка Університету економіки та права «КРОК», м. Київ, Україна

СОЦІАЛЬНА ТЕОРІЯ РОЗПОДІЛУ М.І.ТУГАН-БАРАНОВСЬКОГО: ВНЕСОК В ЕКОНОМІЧНУ НАУКУ

***Анотація.** Тези присвячено дослідженню наукової діяльності М.І.Туган-Барановського, як видатного українського економіста, який зробив значний внесок у розвиток економічної науки, зокрема, у розвиток соціальної теорії розподілу.*

***Ключові слова:** Михайло Туган-Барановський, соціальна теорія розподілу, економічне новаторство, марксизм, теорія граничної корисності.*

Туган-Барановський Михайло Іванович народився 8 січня 1865 року в селі Солониківка Куп'янського району Харківської області в українсько-татарській дворянській родині. Батько Михайла був мурзою, із нащадків Чингізхана. Мати Михайла, Ганна Монтович, була україркою і належала до старовинного королівського роду, що походив від князя Гедиміна.

Тітка вченого, Олександра Монтовід, відкрила літературний салон і видавала власні твори, зароджуючи любов до Батьківщини у свого племінника. Пізніше Туган Барановський писав: «Народився я в Харківській губернії за походженням наполовину українець... у ранній юності і на університетській лаві почував себе українським патріотом».[1]

Михайло здобув освіту в три етапи. Спочатку він навчався в Московській гімназії, потім перейшов до Київської, а завершив навчання в Харківській гімназії. У 1884 році він став студентом фізико-математичного факультету

Харківського університету, але через політичну діяльність був виключений. Проте, це не завадило йому здобути вищу освіту екстерном, успішно склавши іспити на фізико-математичному та юридично-економічному факультетах.

Туган-Барановський займався вивченням фабричного законодавства та парламентських документів в Англії. У 1894 році він отримав ступінь магістра в Московському університеті, захистивши роботу на тему «Промислові кризи в сучасній Англії, їх причини і впливи на народне життя».

Через чотири роки він успішно захистив докторську дисертацію в тому ж університеті на тему "Російська фабрика в минулому і теперішньому. Історія розвитку російської фабрики" та здобув ступінь кандидата юридичних наук.[2] У тому ж році була опублікована його перша робота "Вчення про граничну корисність господарських благ, як причину їх цінності" у журналі "Юридичний вісник".

Михайло Туган-Барановський, працюючи у Міністерстві фінансів Росії у 1893-1895 роках, визначив для себе пріоритетними наукову та педагогічну діяльність. У період з 1895 по 1899 роки він обіймав посаду приват-доцента у Петербурзькому університеті та активно працював в Імператорському вільному економічному товаристві, очоливши його у 1896 році.

Проте, його громадсько-політична діяльність стала на заваді професійному зростанню. Через "політичну неблагонадійність" у 1899 році його звільнили з університету. У 1901 році за участь у студентській демонстрації він був заарештований та висланий до Полтавської губернії. За чотири роки, проведені в Україні, у селі Пізники, він одружився з Ольгою, донькою свого давнього знайомого Федора Русинова.[2]

У 1905 році Туган-Барановський повернувся на посаду викладача до Петербурзького університету, де працював до 1913 року. Паралельно, у 1905-1907 роках, він читав лекції на економічному факультеті Петербурзького політехнічного інституту, а з 1913 року став професором цього ж інституту. Також викладав у Народному університеті Шанявського в Москві.

Туган-Барановський був не лише талановитим науковцем, але й обдарованим педагогом та лектором. Його публічні лекції завжди викликали інтерес у громадськості та студентів. Багато його учнів, зокрема М. Д. Кондратьєв та С. І. Солнцев, стали відомими економістами. Кондратьєв згадував, що лекції Туган-Барановського відрізнялися енергійністю та глибиною думки, а сам викладач завжди враховував інтереси аудиторії та суспільства.[1]

Окрім наукової та викладацької діяльності, Туган-Барановський активно займався громадською роботою. Він був головним редактором журналу "Вісник кооперації" та наукової серії "Нові ідеї в економіці", а також автором та членом редколегії енциклопедії "Український народ в його минулому і теперішньому".

У своїй книзі «Основи політичної економії» 1909 року, перевиданій в Україні у 2004 році, Туган-Барановський чи не вперше у світовій економічній думці акцентував увагу на необхідності соціальної, а не політичної орієнтації економічного розвитку.[5]

Туган-Барановський був відомий як лідер «легального марксизму». Він говорив: «моє ставлення до Маркса лишається незмінним: ставлення аж ніяк не супротивника, але й не учня, а самостійного дослідника. У своєму науковому світогляді я багато чого запозичив у Маркса, але багато і відкинув, не вважаючи себе зобов'язаним іти чужими шляхами, але відшукуючи власний».

Тому у передмові до праці вчений написав: «Присвячуючи свою книгу Кене, Госсену та Марксу, я хотів би віддати належне тим ідейним впливам, котрим вона зобов'язана своїм виникненням». Для нього соціалізм - це ліквідація соціальної експлуатації. Туган-Барановський підкреслює: «Людина за капіталізму — засіб досягнення мети, за соціалізму вона — вища цінність».

Його підхід до вивчення економічних процесів сформувався під впливом Кене та Маркса. Ф. Кене у своїх «Економічних таблицях» першим проаналізував суспільну економіку як єдине ціле і клас як активну силу в цьому цілому. Карл Маркс посилався на «економічну таблицю» у теорії відтворення, але, на думку Туган-Барановського, не використовував її для загальних висновків та спирається на хибну думку Сісмонді: «не людське споживання є рушієм капіталістичної економіки, а накопичення капіталу».

Вчений пише: «Тільки на основі цього методу Кене і Маркса — методу розгляду цілого суспільного господарства — можливий науковий аналіз процесу нагромадження капіталу і законів реалізації суспільного продукту».

Соціальний вимір є основою його інтерпретації капіталу: «Не гроші, а капітал панує у цьому світі — це своєрідні соціальні відносини, котрі в основі своїй мають зосередження засобів виробництва в руках небагатьох людей, тоді як величезна більшість населення позбавлена цих засобів. А необхідність грошового обміну, по суті, впливає з неорганізованості, непланомірного суспільного виробництва, що властиві капіталістичному господарству».

Чотири роки по тому він розвинув ці ідеї у своїх працях на початку 20-го століття, основи яких були закладені в його роботі «Теорія граничної корисності» 1890 року. На основі синтезу трудової теорії вартості та граничної теорії цінності вчений зміг подолати обмеженість матеріалістичного детермінізму в трактуванні лихварства, заробітної плати, позичкового процента тощо.[3]

Туган-Барановський виділив п'ять груп потреб: 1) фізіологічні потреби у безпосередній підтримці життя й почуття спадковості; 2) статеві потреби; 3) симптоматичні інстинкти і потреби; 4) альтруїстичні потреби; 5) потреби, не засновані на практичних інтересах. Він вважав, що «мотиви й інтереси негосподарського роду мали особливо великий вплив на розвиток господарства... люди часто надавали перевагу не корисному».

Туган-Барановський також наголошував на важливості національності та релігії у розвитку суспільства: «Національність часто являє собою крайню межу для симпатичних почуттів сучасної людини». Це твердження схоже з уявленнями Франка про роль національної самосвідомості в економічному і соціальному прогресі. Михайло писав, що мало хто абсолютно байдужий до громадської думки, і високо цінував роль релігії в суспільному прогресі.

Учений стверджував, що господарство є як інструментом задоволення ідеальних потреб, так і підтримкою людського існування. Це і було причиною критики Туган-Барановським вузькості ортодоксального марксистського розуміння мотиву нагромадження капіталу. Він вважав, що честолюбство є найважливішим стимулюючим мотивом капіталу. Підкреслюючи обмеженість матеріалізму, який все зводить до економічних детермінант, він надавав великого значення аналізу ролі психологічних мотивів у господарській діяльності та економічній конкуренції.[4]

Як зазначили сучасники, запропонована ним теорія розподілу претендувала на наукове новаторство; найкраще теорія розподілу М.І. Туган-Барановського викладена в праці «Соціальна теорія розподілу», виданій німецькою мовою в Берліні та російською в Санкт-Петербурзі в 1913 році.[1] Ця теорія ґрунтувалася на етичному імперативі, що людина є мірою всіх речей. Такий підхід до розподілу явно суперечив тогочасній соціалістичній ідеології, яка проповідувала класову боротьбу та експлуатацію. Теорія суспільного розподілу Туган-Барановського узгоджувала інтереси робітників і підприємців, розкриваючи їхнє спільне джерело доходу, а отже, їхню зацікавленість в економічному зростанні. Соціальна теорія не є складною, але вона є новаторською. Геніальність цієї теорії полягає в її простоті. Тому вона

привернула увагу провідних економістів, особливо Е. Бем-Баверка, представника австрійської школи.[4]

Н.Балабкінс, сучасний американський дослідник, який працює над спадщиною Михайла, пише, що в цій праці вчений «відкинув популярне на той час уявлення, що розподіл доходів залежить, головним чином, від процесу формування цін, процесу обміну і особливо від граничних продуктів різних чинників виробництва».[5]

Теорія Туган-Барановського стверджує, що лише частина суспільного продукту, виробленого суспільною працею, перебуває в руках робітників, решта привласнюється нетрудовим класом. Ці класи, які володіють засобами виробництва і засобами існування робітників, домінують у процесі суспільного виробництва і є керуючими загальної ситуації. Боротьба між цими класами ведеться за суспільний продукт, і кожен клас прагне захопити найбільшу його частину. Учений також робить акцент на тому, що найманий робітник не є власністю капіталіста. Він вільний поза ринком і живе для задоволення власних потреб, а не для того, щоб виробляти робочу силу. Суб'єктом розподілу суспільного продукту є не індивід, а клас. Саме клас найманих робітників звільнить соціалізм від класу капіталістів і аристократів.

Щодо економічної теорії - теорії вартості - він також займає відмінну від Маркса позицію. Для Маркса метою капіталістичної економіки є додана вартість. Для Туган-Барановського вартість визначається витратами суспільно необхідної праці. На його думку, вартість праці та гранична корисність повинні бути визначальними стимулами капіталістичного господарювання.

Припущення про вартість (витрати) і цінність (прибуток) призводить до висновку про мінімальні витрати і максимальний прибуток. Таким чином, зникає поняття доданої вартості, засноване на трудовій теорії вартості Маркса. Не дивно, що Ленін, справжній марксист, критикував ці висновки Туган-Барановського. Але побудова соціалізму за Марксом привела Леніна до висновку, що соціалізм - це справа майбутнього. Туган Барановський, з іншого боку, дійшов висновку, що в непідготовленому соціальному середовищі соціалізм не принесе свободи і загального багатства, а лише рабство і загальну бідність. Ці судження він висловив у 1917 році: «Відчай і ненависть мас завжди можуть вибухнути і призвести до знищення націй».[4]

У 1917 році Володимир Винниченко надіслав Туган-Барановському телеграму з пропозицією стати фінансовим генеральним секретарем Центральної Ради.

Після повернення в Україну, з серпня по грудень 1917 року Туган-Барановський був генеральним секретарем фінансів Генерального секретаріату Української Народної Республіки. Він виступав за проведення незалежних від російської політики соціально-економічних реформ і обґрунтовував необхідність створення власної валюти для розвитку національної економіки та держави. Під його керівництвом вперше були розроблені найпростіші правила касового виконання доходів і видатків українського державного бюджету та порядок ведення обліку фінансових і матеріальних цінностей в установах і організаціях. Учений брав участь у створенні фінансової системи і грошових знаків УНР. Туган-Барановський керував створенням Союзу українських економістів і був його першим президентом. У 1918 р. увійшов до групи вчених, спрямованої на заснування Української академії наук. Він створив і очолив Інститут економічної спілки (1918), Інститут демографії (1919) та Інститут кооперації. Пізніше Михайло присвятив себе науковій, дослідницькій, організаційній та просвітницькій діяльності.[2]

Вражає широта посад і обов'язків, які обіймав Туган-Барановський. Він очолював відділ суспільних наук і теоретичної економіки Української академії наук, був професором і першим деканом юридичного факультету Українського народного університету в Києві. Серед інших громадських та виборних посад - директор Українського інституту економічної анексії та народного господарства, президент Спілки економістів України, голова III Всеукраїнського з'їзду кооперативів у Києві, голова Ради Центрального кооперативного комітету України, головний редактор журналу «Українська кооперація» та інші. Туган Барановський є автором близько 200 публікацій.[1]

Під час перебування в Україні Туган-Барановський, навіть, намагався вивчити українську мову та спілкуватися нею. Варто зазначити, що всі свої лекції вчений читав українською мовою.

«Він увесь час силувався говорити по-українськи, хоча це йому мало давалося, іноді не можна було без посмішки дивитися в лице Михайлу Івановичу, коли він говорив українською. Але фізіономія професора була завжди серйозною. «Вибачте, що я так погано говорю, але я мушу практикуватися, бо тільки таким чином я зможу навчитися української мови», - згадує його колега Петро Пожарський.

У 1919 році в підручнику «Політична економія», виданому українською мовою, відбулася значна зміна поглядів Туган-Барановського: «Політична економія досліджує сучасний господарський устрій у його історичному

розвитку. У цьому устрої ми спостерігаємо боротьбу двох видів господарства: капіталістичного господарства, у котрому працююча людина підкоряється власникові засобів виробництва — капіталісту, і трудового господарства, де в основі господарства стоїть сам робітник». Таким чином, праця містила лише частину загального дослідження подій 1917 року.[3]

Смерть вченого настала на піку його зростання. На Різдво урядова делегація УНР, до складу якої входив Туган-Барановський, їхала до Парижа на міжнародну мирну конференцію. Для родини Туган-Барановського виділили окремий вагон, в якому відзначали 54-й день народження Михайла Івановича. По дорозі іменинник підхопив високу температуру.

21 січня 1919 року поблизу станції Затишок під Одесою серце Михайла зупинилося. Офіційною причиною смерті стало загострення стенокардії. Поховали вченого на старому кладовищі в Одесі.[2]

Висновок. Туган-Барановський зробив значний внесок у розвиток економічної науки. Впродовж своєї діяльності він вправно поєднував наукові дослідження та активну громадсько-політичну діяльність. Його «Соціальна теорія розподілу» стала справжнім відкриттям у тогочасній економічній науці. Михайло Іванович завжди був відданим своїм ідеям, а його наукова спадщина залишається актуальною й сьогодні.

Список використаних джерел:

1. Єфименко Т. І., Леоненко П. М. Методологічний фундамент економічних поглядів М. І. Тугана-Барановського (до 150-річчя від дня народження). *Фінанси України*. 2015. № 2. С.8-24.
2. 1865 – народився Михайло Туган-Барановський, економіст, міністр фінансів Центральної Ради. Український інститут національної пам'яті. URL:<https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/sichen/20/1865-narodyvsya-myhaylo-tugan-baranovskyy-ekonomist-ministr-finansiv-centralnoyi-rady> (дата звернення: 02.03.2025)
3. М. І. Туган-Барановський(1865-1919). URL:<https://buklib.net/books/33737/> (дата звернення: 02.03.2025)
4. Злупко С.М. Соціальна теорія розподілу. Історія економічної теорії: Навчальний посібник. - Київ: Знання, 2005. С. 523-527.
5. Теорія соціальної політики М. Туган-Барановського як вид антикризової політики держави. Політологія. 2011. URL:

<https://ru.osvita.ua/vnz/reports/politolog/16457/>
02.03.2025)

(дата звернення: